

Kovács Eszter

## A régi magyarországi nyomtatványok biblikus cseh nyelvű verseinek változásai 1801-ig

A magyar tudományosság évtizedek óta feladatának tartja a magyar nyelvű lírai emlékek összegyűjtését és rendszerezését. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* kézikönyvben található *A magyar nyelvű énekek és versek incipitmutatója* a korai magyar nyelvű költészettel foglalkozó vizsgálódások fontos, sőt kihagyhatatlan kiindulópontja. A magyar nyelvű énekhagyomány kutatóinak további segítséget jelent a Horváth Iván, H. Hubert Gabriella és társaik által összeállított *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* teljességre törekvő énekkatalógus<sup>1</sup> és a kiváló szövegkiadás-sorozat, az 1877 óta megjelenő *Régi Magyar Költők Tára*.

A régi Magyarország kulturális hagyományainak szerves részét képezi a nem magyar anyanyelvű, de Magyarországon élő népek kultúrája. Különösen igaz ez a szlovákságra, amely hosszú együttélés alatt a magyar irodalom, zene és folklór számos elemét magáévá tette, és közben ugyanígy hatással volt annak alakulására is. A nemrég elhunyt Käfer István kezdeményezésére indult el a 17. századi magyarországi nyomtatványokból a biblikus cseh nyelvű versek adatainak összegyűjtése a teljesség igényével.<sup>2</sup>

Ezt a gyűjtést szükséges kiterjeszteni a 18. századra is. A 18. század második évtizedétől erősen megnövekszik a hazai biblikus cseh nyelvű nyomtatványok száma, ezért ezt a gyűjtést két lépésben célszerű megvalósítani: először az 1701–1760 közötti, majd az 1761-től 1801-ig terjedő időszak feldolgozásával. Az előzetes kutatások alapján joggal feltételezhető, hogy ebben az időszakban a magyarországi biblikus cseh, illetve szlovák nyelvű lírai irodalom jelentős változásokon ment át.

---

<sup>1</sup> *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: manuel de correction d'erreurs dans la base de données*, 1992.

<sup>2</sup> Ennek eredménye 2022-ben jelent meg: Kovács 2022. Ez a 17. századi hazai kiadványokban található cseh és szlovák nyelvű versek és énekek legfontosabb adatait tartalmazza a teljesség igényével. A leírásban szerepel a versek első két sora, továbbá, ha ismeretes: szerzője, fordítója, idegen nyelvű előzményei, forrása, a dallamutalás, felekezeti hovatartozás, pontos lelőhelye és szakirodalmi előfordulása. A versekből válogatott szövegek kritikai kiadása és fordítása 2024-ben jelent meg: Kovács 2024.

A 17. században a magyarországi biblikus cseh nyelvű irodalmat meghatározta a fehérhegyi csata (1620. november 8.) és a Megújított Tartományi Rendtartás (Obnovené zřízení zemské, 1627, 1628) bevezetése után Magyarországra menekülő cseh protestáns értelmiség jelenléte.<sup>3</sup> Ennek köszönhetően ezt az időszakot igen erőteljes cseh hatás és a protestáns vallásos művek dominanciája jellemzi.

A biblikus cseh nyelven megjelent magyarországi művek többségének vannak csehországi előzményei. Egy részük korábban, Csehországban megjelent népszerű művek újabb kiadása. Ezek azonban ritkán jelentek meg betoldások és változtatások nélkül. Például Sixt Palma Močidlanský *Perlička dítek Božích...* (Isten gyermekeinek gyöngyöcskéje) című művének 1683-as lőcsei kiadásánál az RMNy Močidlanský mellett a lőcsei szerkesztőt, Daniel Sinapiust is társszerzőnek tekint a művet érintő kompilációk és átszerkesztések miatt.<sup>4</sup> Szintén jellemző, hogy az újabb énekeskönyveket is korábbi cseh gyűjteményekből válogatva állítják össze. A szlovák katolikusok énekeskönyve, a *Cantus catholici* nagyrészt Jiřík Hlohovský,<sup>5</sup> Jan Rozenplut<sup>6</sup> énekeskönyvéből és a *Český dekadordb*<sup>7</sup> átvett énekekből áll,<sup>8</sup> de a szerkesztő, Szöllösi Benedek az énekszövegeket igyekezett a nyugatszlovák dialektushoz igazítani, hogy a protestáns egyházaktól való elkülönülést ezzel is demonstrálja és az énekeket közelebb hozza a helyi lakossághoz. Ennek ellenére nyelve inkább mondható szlovakizált cseh nyelvnek, mint szlováknak.<sup>9</sup> Az evangélikus énekeskönyv, a cseh exuláns, Jiřík Třanovský által összeállított *Cithara sanctorum* énekei is többségében cseh eredetűek. Olyan esetről is tudunk, hogy több kisebb cseh kiadványból szerkesztettek össze egy hazai kiadású művet. Ez a *Korunka, aneb vínek pannenský ...* (Koronácska, azaz szűzi koszorú), amelyet a nyomda akkori tulajdonosa, Alžběta Dadanka három, korábban már megjelent nyomtatványból állított össze: egy azonos című 1616-os prágai könyvből,<sup>10</sup> egy králicei nyomtatványból, a 16–17. század fordulójáról (*Mravy ctnostné*)<sup>11</sup> és Jan Amos Komenský – Lewis Bayly *Praxis pietatis* című műve második részének cseh fordításával együtt megjelent – *Přidavkové...* (Kiegészítések...) című verses imádságoskönyvéből (Trencsén, 1641).<sup>12</sup>

<sup>3</sup> KADLEC 1987, 74–83; KNOZ 2006, 75–321, 383–407; *Víra nebo vlast?* 2001; PAPP 2018, 47–54.

<sup>4</sup> RMNy 4494. Egyéb cseh eredetű hazai nyomtatványokról ld. Kovács 2022, 9–12.

<sup>5</sup> HLOHOVSKÝ 1622.

<sup>6</sup> ROZENPLUT 1601.

<sup>7</sup> *Český Dekadord neb kancyonál na deset djlůw přes celý rok dle slawnosti*, 1642.

<sup>8</sup> VILIKOVSKÝ 1935, 269–306.

<sup>9</sup> Kovács 2024, 83–89.

<sup>10</sup> *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, 1925–2010 (digit.: www.knihopis.cz) K04335; 1622-ben ismeretlen nyomdahelyen újra kinyomtatták vő. *Knihopis* digit. K04336. A feltehetően első, jelenleg egyetlen csonka példányban ismert kiadás alapján készült modern kritikai kiadása: *Nádoby mdlé, hlavy nemající?*, 2008, 221–244. A cseh kiadásváltozatok összehasonlítását ld. RATAJOVÁ 569–571.

<sup>11</sup> *Knihopis* digit. K05964.

<sup>12</sup> RMNy V, 4288.

A szerzők és fordítók többsége is cseh. Bár kezdettől jelen vannak szlovák szerzők is (pl. Eliáš Láni, Daniel Pribiš), a század első felében még jellemzőbb, hogy az új művek szerzői, szerkesztői itt letelepedett cseh exulánsok (pl. Jiřík Třanovský, Jiřík Joannides–Frýdecký, Adam Trajan Benešovský, Adam Wolff stb.). A 17. század második felében a Magyarországon cseh nyelven alkotó új generáció azonban már jellemzően szlovák. A „fehérhegyi menekültek” leszármazottai beolvadtak a helyi lakosságba. Különösen a *Cithara Sanctorum* bővülését vizsgálva látható, hogy az évszázad során kialakult egy szlovák anyanyelvű humán értelmiségi réteg, amely nemcsak befogadója lehetett a cseh irodalomnak, hanem kiemelkedő színvonalú alkotója is.<sup>13</sup> Ilyen például Jeremiáš Lednický, aki elmélkedő, misztikus vallásos énekek szerzője, vagy Juraj Zábojník, aki saját korának politikai eseményeit, a török harcok végjátékát mutatta be megindító verseiben, illetve Daniel és Ján Sinapius, valamint Štefan Pilárik.<sup>14</sup> Ők cseh nyelven alkottak, de a verseikben jelen lévő szlovakizmusok árulkodnak szerzőik anyanyelvéről.

Az 1670-es évektől az énekeket vizsgálva a korábbiakhoz képest nemcsak nyelvi változások figyelhetők meg. A korszak meghatározó politikai eseményei, mint a Wesselényi-mozgalom, a protestánsok gyászévtizede és a törökök elleni utolsó nagy harcok erősen hatottak a hazai cseh nyelvű énekköltészetre is. Az új versek többsége tematikusan kapcsolódik ezekhez, pl. imádság a békéért, vigasztalás egyházüldözés, háború és nélkülözés idején, buzdítás bűnbánatra, hogy elmúljon a büntetés stb. A felsorolt szlovák énekszerzők (Jeremiáš Lednický, Štefan Pilárik, Ján Sinapius, Juraj Zábojník) maguk is sokat szenvedtek a háborús időkben, és többen közülük a Wesselényi-mozgalom felszámolását követő protestánzüldözés áldozatává váltak.

A felekezeti szempontból vizsgálva a katolikus művek száma (a 17. századi magyarországi biblikus cseh nyelvű nyomtatványok közt) messze elmarad az evangélikusokétól. Nagyobb katolikus énekgyűjtemény csak egy van, a *Cantus catholici* két kiadásban,<sup>15</sup> míg az evangélikusoknak Daniel Pribiš, Adam Plintovič és Jiřík Třanovský is állított össze énekeskönyvet. Plintovič énekeskönyvének 1700-ig kettő,<sup>16</sup> míg Třanovský *Cithara Sanctorum*ának tizenegy kiadása ismert.<sup>17</sup> Kiemelkedő katolikus versszerző ebből a korszakból csupán Ján Ábrahamffy, akinek 1693-ban Nagyszombatban kiadott részben verses, részben prózai imádságoskönyve példány hiányában 1747-es kassai kiadása alapján rekonstruálható.<sup>18</sup> Verseinek eredete még feltáratlan, de joggal feltételezhető, hogy vannak kapcsolódási pontjai az egykorú magyar nyelvű katolikus lelkeségi irodalommal.

<sup>13</sup> Kovács Eszter, *A Cithara Sanctorum 1674-es és 1684-es kiadásainak új énekei* (RMNy, 3972, 4550) = „Essentia in scientia” című konferencia, Országos Széchényi Könyvtár, 2023. október 11. Tanulmánykötetben való megjelenítés folyamatban.

<sup>14</sup> Kovács 2024, 57–62.

<sup>15</sup> RMNy III, 2381, RMK II, 2010.

<sup>16</sup> RMNy IV, 3621[2]; RMK II, 2053.

<sup>17</sup> AUGUSTÍNOVÁ 2011, 17–23.

<sup>18</sup> [ABRAHAMFFY 1693]. RMK II, 1741; Uő 1747. *Knihopis* digit. K18021.

Jelenlegi ismereteink szerint 1701-ig Magyarországon 95 nyomtatványban 2335 biblikus cseh nyelvű verses emlék jelent meg. Jelentős részük több nyomtatványban is szerepelt. Vannak köztük rövid, mindössze 2 vagy 4 soros mottók, találós mondások, verses fejezetcímek, valamint kissé hosszabb gyászversek, naptárversek, köszöntők, históriás énekek, de a többségük templomi ének vagy verses imádság, elmélkedés. Néhány közülük fordítás, főleg középkori latin himnuszokból, illetve Luther Márton és más német szerzők énekeiből. A fordításoknak és az eredetileg is cseh nyelvű magyarországi énekeknek a legtöbb esetben egyaránt fellelhető valamiféle csehországi forrása, vagy a szerző Magyarországon élő cseh.

A 18. századi anyag teljes feltárása még nem történt meg, de az eddig feldolgozott anyag mennyisége (közel 2000 tétel) lehetőséget ad az áttekintésre. A század első felében a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt a cseh nyelvű nyomtatványok száma, és bár a templomi énekköltészet területén megmaradt az evangélikus dominancia, a katolikus kiadványok száma is megnövekszik. Ez főleg elmélkedéseket, imádságoskönyveket jelent, ahol a prózai részeket versekkel, énekekkel színesítették. A *Cantus catholici* szlovák változata nem jelenik meg többé, sőt, Magyarországon nyomtatott katolikus templomi énekeskönyvet ebből az időszakból csak egyet ismerünk: *Plesánj Dusse Krestianské*... (A keresztény lélek ujjongása), amely előbb a század elején datálatlanul,<sup>19</sup> majd másodszor 1747-ben jelent meg Nagyszombatban.<sup>20</sup> Énekeinek többsége már szerepelt 17. századi énekeskönyvekben is, a *Cantus catholiciben* vagy az evangélikus liturgikuskönyvekben, Adam Plintovič énekgyűjteményében és a *Cithara Sanctorum* kiadásaiban. Néhány éneke korábban csak az evangélikus hagyományban szerepelt.<sup>21</sup> A legtöbb éneknek van korábbi magyarországi kiadása, de új énekeket is közölt.<sup>22</sup>

Evangélikus énekeskönyv több is megjelent, és számos tehetséges evangélikus szlovák énekszerző életműve gazdagítja ezt az időszakot: idősebb és ifjabb Jan Blázy, Eliáš Mlynár, Ján Glozius. Ők énekeiket, fordításaikat önálló kötetekben jelentették meg, de a legjobbnak ítélt műveik az akkor már alapvető evangélikus énekeskönyvnek számító *Cithara Sanctorumba* is bekerültek.

A *Cithara Sanctorum* 1760-ig 16 kiadást ért meg, de ebből csak kettő magyarországi, az 1711-es lőcsei és a példányból ismeretlen 1745-ös pozsonyi.<sup>23</sup> A leg-

<sup>19</sup> Juraj Potúček feltételezett egy 1725-ös nagyszombati kiadást is. POTÚČEK 1967, 68. Ez minden bizonnyal azonos az Országos Széchényi Könyvtár állományában őrzött Mor 4668 jelzetű datálatlan énekeskönyvvel: *Plesanj*.... A *Knihopis* ezt a kiadást nem ismeri.

<sup>20</sup> *Knihopis* digit. K13938. Később 1774-ben Pozsonyban (Landerer) is megjelent. *Knihopis* digit. K13939.

<sup>21</sup> Néhány példa: *Ay Panna jest' pozdravena*... KOVÁCS 2022, nr. 101, *Pán Bůh všemohoucí z nestíhlé své moci*... KOVÁCS 2022, nr. 1421 (Ez korábban szerepelt a *Cantus catholiciben* is (KOVÁCS 2022, nr. 1422), de a *Plesání*.. a *Cithara sanctorumban* található variánst vette át), *Poslán jest archanjel k Maryi Panně*... KOVÁCS 2022, nr. 1563 stb.

<sup>22</sup> Néhány példa: *Marya pod křížem stála, žalostně plakala*... *Plesanj*..., [1725], 95, *Vítej milý Jezu Kryste*... *Plesanj*... [1725], 25, *Zdravas buď Barboro krásná*... *Plesanj*... [1725], 63 stb.

<sup>23</sup> AUGUSTÍNOVÁ 2011, 24–34.

több változat Lubánban és Lipskóban jelent meg. Ennek tulajdonítható, hogy amíg a *Cithara Sanctorum* 17. századi kiadásában csupán egyetlen lengyel eredetűként jelzett ének szerepelt (*Co žádáš od nás Pane...*)<sup>24</sup>, az 1795-ös pozsonyi kiadás hét énekről állítja, hogy lengyelből fordították, köztük nemegy olyanról, amely a 17. századi kiadásoknak is része volt. Minden bizonnyal közösen használt cseh és lengyel énekekről van szó, és további kutatásokat kíván az eredeti forrás kiderítése. Mindenesetre a 18. századi nyomtatványok esetében már nem egyértelmű, hogy a közvetlen forrásokat cseh területeken kell keresni, lehetségesek a lengyel kapcsolódási pontok is.

A 17. században a hazai biblikus cseh nyomtatványok két egyházhoz, az evangélikushoz és a katolikushoz köthetők. A 18. század közepén a debreceni nyomdában megjelennek az első református szlovák kiadványok: egy imádságoskönyvvel egybekötött szertartáskönyv,<sup>25</sup> egy általános énekeskönyv<sup>26</sup> és a zsoltárok.<sup>27</sup> Ezek nyelve valóban szlovák, mégpedig keletiszlovák. Nem biblikus cseh, mint az evangélikus kiadványoknál és nem is a nyugatiszlovák nyelvjáráshoz igazított cseh, amellyel a katolikus nyomtatványokban találkozhatunk. A tipográfia nem követte a korábbi nyomdák gyakorlatát, schwabachter vagy fraktúr betűk helyett latin betűkkel nyomtatott, és a szlovák szöveget (minden bizonnyal hallás alapján) magyar helyesírással, fonetikusán írta le. Az énekeknek nincs csehországi elődje, autentikus hazai művek, még hozzá magyar templomi énekek és Szenci Molnár Albert zsoltárainak szlovák fordításai. Sem a cseh, sem a korábbi hazai szlovák énekhagyományokba nem illeszkednek, magyar nyelvű forrásokra vezethetők vissza. A szlovák szövegben magyar kifejezéseket is találunk, néhol szlovák raggal ellátva pl. fortély („oprétz lyuda fortélynoho”), polgár („Tés vi pravoszudné Polgári”) stb.<sup>28</sup>

Összefoglalva, tehát a 18. század első felének nyomtatott szlovák/biblikus cseh énekanyaga alapvetően három szempontból különbözik a 17. századi örökségtől. Először is a katolikus énekek aránya nagyobb, bár továbbra sem beszélhetünk dominanciáról. Másodszer a cseh hatás visszaszorul, az új énekek nagyobb része hazai szlovák szerzők saját műve vagy fordítása. Cseh átvételre nincs szükség, de lehetőség sem, hiszen a Megújított Tartományi Rendtartás miatt ekkor nem jelenhetnek meg protestáns művek Cseh- és Morvaországban. A tiltást csak II. József türelmi rendelete oldotta fel. Végül a cseh és a német kapcsolódási pontok mellett fontos tényezőként jelenik meg a magyar, és feltehetően a lengyel énekhagyomány is.

<sup>24</sup> KOCHANOWSKI, Ján, *Czego chcesz od nas, Panie...* Kovács 2022, nr. 360.

<sup>25</sup> *Radosztz sertza pobosnoho, to jeszt modlidbi ...* v Debretzénye, Kállai Gergely, 1758. *Knihopis* digit. K14724.

<sup>26</sup> *Hlasz pobosnoho spéványa, to jeszt pésnye kresztianszke ...* v Debretzinye, Margitai János, 1752. *Knihopis* digit. K05416.

<sup>27</sup> *Svetoho Dávida Králya a proroka szto i pedzesátz soltári ...* v Debretzinye, Margitai János, 1752. *Knihopis* digit. K17527.

<sup>28</sup> A szövegek nyelvészeti elemzését ld: KIRÁLY 1953.

A második szakasz 1761–1801 között rövidebb, mégis termékenyebb időszak. Az erre irányuló kutatás még kezdeti stádiumban van. Ennek ellenére látható, hogy milyen tendenciák érvényesülnek: A legtöbb énekeskönyv színvonala a korábbi kiadásokénál jelentősen magasabb, a szerkesztő alapos filológiai tudásáról árulkodik. A *Cithara Sanctorum* 1795-ös kiadása például mint a 998 ének esetében közöl forrást (amennyiben nem volt része az eredeti énekeskönyvnek), szerzőt, fordítás esetében az eredeti művet szerzővel együtt és a fordító nevét, valamint dallamutalást. A korábbi időszakok kiadásában<sup>29</sup> is sok éneknél szerepelnek ilyen adatok, de teljességre törekvő, filológiai rendszerezés még nem fedezhető fel.

Elterjednek a kis terjedelmű, általában egy vagy csupán néhány éneket tartalmazó füzetek. A szakolcai Škarnicl- és a besztercebányai Tumler-nyomdának különösen sok ilyen jellegű nyomtatványa van. Erre korábban is volt példa,<sup>30</sup> de míg 1760 előtt mindössze néhány ilyen kiadványról tudunk, számuk a század második felében 130-ra nő.<sup>31</sup> A füzetek közt találunk világi<sup>32</sup> és vallásos<sup>33</sup> énekeket tartalmazókat is.

A szlovák anyag is követi azt az általános tendenciát, hogy a korábbi évekhez képest a 18. század második felében megnő a felekezethez nem kötődő világi művek száma.

Nyelvi szempontból egyre nagyobb a sokszínűség. A szlovák nyelv kodifikációjára irányuló törekvések ekkor kezdődnek, és sok szerző a saját művét egyfajta nyelvi kísérletnek is tekinti (pl. Jozef Ignác Bajza).<sup>34</sup> Továbbra is él, sőt domináns a biblikus cseh nyelv, de egyre több nyomtatvány jelenik meg a szlovák nyelv különféle dialektusain.

A cseh hatás vizsgálata során ebben az időszakban kimutatható a kölcsönösség. A türelmi rendelet után Csehországban is megjelenhettek protestáns művek, ezek közvetlen forrásai nem ritkán korábbi magyarországi kiadások lehettek. Ilyen szempontból érdekesnek ígérkezik Jiřík Strejc zsoltároskönyveinek, Philipp Kegel elmélkedéseinek és Adam Plintovič énekeskönyvének 18. századi kiadásainak vizsgálata.

<sup>29</sup> A *Cithara Sanctorum* utolsó ismert magyarországi kiadása 1760-ig az 1711-es lőcsei.

<sup>30</sup> *Pjsně jarnj od rozličných authorů s'ložené ...* (w Žilíně, v Alžběty Dádanky, 1683). RMNy 4507, *Pjsně o morowým nakaženj. ...* W Trnawě, w Ympressy Akademické, 1759. *Knihopis* digit. K11839; *Welmi pěkná, a w nowě wydaná postnj pjsně ...* w Presspurku, w Ympressy Jana Michala Landerera, 1751. *Knihopis* digit. K11852.

<sup>31</sup> A kimutatás alapja a cseh nemzeti bibliográfia megújított, digitális változata: [www.knihopis.cz](http://www.knihopis.cz)

<sup>32</sup> Néhány példa: *Libj spěw pro Mládency a Panny w čas radosti.* W Bistryci v J.[ana] Tumlera. [1783–1796]. *Knihopis* digit. K17244–K17247, *Nowá pjsně aneb truchliwý přjběh w pjsně uwedený, tjskem w Skalicy.* [U Josefa Antonína Škarnycla]. *Knihopis* digit. K12126b

<sup>33</sup> Néhány példa: *Nábožná pjsně k swatému Jozefu,* w Báňské Bistryci, Jan Tumler. [1783–1796]. *Knihopis* digit. K09548; *Nábožná pjsně o Pannence Maryi.* (w Bystricy, Jan Tumler) [1783–1796.] *Knihopis* digit. K10068; *Nowá nábožná Pjsně o vmučenj Páně. ...* w Vherské Skalicy. [Josef Anton Škarnicl]. *Knihopis* digit. K09403.

<sup>34</sup> BAJZA, Josef Ignác, *Slowenské dvognásobné Epigrammata gednako-koncohlasné, a zvukomírné.* w Trnawě, u Wáclawa Geřinka, 1794., *Knihopis* digit. K00931.

A 18. századi anyag előzetes áttekintése alapján ezek a változások valószínűsíthetők. Az összes ének kigyűjtése után állapítható meg, pontosan milyen mértékű gyarapodás történt a 18. század folyamán, vannak-e átfedések az egyes gyűjteményes kötetek között, történtek-e jelentős műfaji és tematikus változások. A közvetlen források is könnyebben fellelhetők a komplett magyarországi anyag ismeretében.

### Hivatkozott irodalom

- ABRAHAMFFY, Ján, *Knižka modliteb nábožných*. V Trnavě, Akad., 1693.
- ABRAHAMFFY, Ján, *Knižka Modlyteb Nabožnych...* w Kossjcach, w Impreßygy Akademickę Towaristwa GEŻssoweho, 1747.
- AUGUSTÍNOVÁ, Eva, *Cithara Sanctorum Bibliografia*, Martin, Slovenská národná knižnica, 2011.
- BAJZA, Josef Ignác, *Slowenské dvognásobné Epigrammata gednako-koncohlasné, a zvukomírné*. w Trnawe, u Wáclawa Geřinka, 1794.
- Český Dekakord neb kancyonál na deset djlůw přes celý rok dle slawnosti*, ... w Starém Městě Pražském w Impressy Giřjka Ssypaře. Léta Páně 1642.
- Hlasz pobosnoho spéványa, to jeszt pėsnye kresztanszke* ... v Debretzinye, Margitai János, 1752.
- HLOHOVSKÝ, Jiřík, *Pjsně Katholické k Wýročnjm Slawnostem k památkám Božjch...* w Olomaucy, v Mathyásse Handle, 1622.
- KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin 1–2*. Řím (Róma), Křesťanská akademie, 1987, 2/74–83.
- KIRÁLY Péter, *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*, Bp., Akadémiai, 1953.
- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. szerk. František Horák, Zdeněk Tobolka, Emma Urbánková, Anežka Badurová Praha, ČSAV, 1925–2010. (digit.: [www.knihopis.cz](http://www.knihopis.cz)) K04335.
- KNOZ, Tomáš, *Pobělohorská konfiskace, Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Brno, Maticе Moravská – Masarykova Univerzita, 2006.
- KOVÁCS Eszter, *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század) – České a slovenské veršované památky v starých uherských tiscích (17. století)*, Esztergom, Szent Adalbert Kelet- és Közép-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2022.
- KOVÁCS Eszter, *A régi magyarországi énekköltészet biblikus cseh nyelvű nyomtatott emlékei a kezdetektől 1701-ig (Tanulmány és szövegkiadás magyar fordítással)* Esztergom – Bp., Szent Adalbert Kelet- és Közép-Európa Kutatásokért Alapítvány – Országos Széchényi Könyvtár, 2024.
- Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. szerk. Lucie Storchová, Jana Ratajová, Scriptorium, Praha, 2008, 221–244.
- PAPP Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéddek a 17. századi Magyarországon*. Bp., Universitas, 2018. 47–54.

- Plesanj Dusse Krestianskej, obsahujcý pjsničky krásné, gak na vročitých slawnostj, tak také rannj y večernj ...* w Trnawě, w Ympressy Akademické skrze Frydrycha Galla. POTÚČEK, Juraj, *Súpis sloveských nenotovaných spevníkov 1585–1965*, Martin, Matica slovenská, 1967.
- Radosztz sertza pobosnoho, to jeszt modlidbi ...* v Debretzénye, Kállai Gergely, 1758.
- RATAJOVÁ, Jana, *Panna a panenství / paníc a panictví v české literatuře raného novověku. = Nádoby mdlé, hlavy nemající? ...* 569–571.
- Répertoire de la poésie hongroise ancienne: manuel de correction d'erreurs dans la base de données*, szerk. Horváth Iván, H. Hubert Gabriella et al., Paris, Nouvel Objet, 1992.
- RMK II. = SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvtár II (1473–1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok)*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1885.
- RMNy III. = HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit, *Régi magyarországi nyomtatványok III, 1636–1655*, közrem. Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit, Käfer István, Bp., Akadémiai, 2000.
- RMNy IV. = HELTAI János, PAVERCSIK Ilona, PERGER Péter, P. VÁSÁRHELYI Judit, *Régi magyarországi nyomtatványok IV, 1656–1670*, közrem. V. Ecsedy Judit, Käfer István, Bp., Akadémiai–Országos Széchényi Könyvtár, 2012.
- RMNy V. = HELTAI János, KOVÁCS Eszter, P. VÁSÁRHELYI Judit, PERGER Péter, SZVORÉNYI Róbert, TÓTH Anna Judit, V. ECESEDY Judit, *Régi magyarországi nyomtatványok V, 1671–1685*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2023.
- ROZENPLUT, Jan, z Švarcenbachu, *Kancyonál, to gest: Sebránij Spěwůw Pobožných ...* w Hořomaucy, v Jana Jozeffa Kyliána, 1601.
- Svetoho Dávida Králya a proroka szto i pedzesázt soltári ...* v Debretzinye, Margitai János, 1752.
- VILIKOVSKÝ, Jan, *Cantus catholici = Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkar-patské Rusi*, IX(1935), 269–306.
- Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.-6. listopadu 1998.* szerk. Michaela Hrubá, Ústí nad Labem, Albis international, 2001.

Kovács, Eszter

## Změny v biblicko-českých verších starých uherských tiscích do 1801

Nedávno byla dokončena sbírka českých a slovenských veršů z uherských tisků 17. století. Výsledek tohoto výzkumu je kniha: *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század)/ České a slovenské veršované památky v starých uherských tiscích (17. století)* Esztergom, (2022) s popisem 2335 veršovaných památek. Práce by měla pokračovat ve dvou etapách, nejprve na období 1701–1760 a poté 1761–1801. Materiál z 18. století zatím nebyl plně prozkoumán, ale množství dosud zpracovaného materiálu (téměř 2000 položek) poskytuje možnost přehledu. V první polovině 18. století oproti předchozímu období výrazně narostl počet česky vydávaných publikací. Převaha evangeliků zůstala zachována, ale i počet katolických publikací se zvýšil. V polovině 18.

století se v debrecínské tiskárně objevují první reformované slovenské tisky ve východoslovenském nářečí. Český vliv ustupuje. Většinu nových písní napsali nebo přeložili slovenští autoři. Vedle českých a německých souvislostí je důležitým faktorem maďarská a pravděpodobně i polská hymnická tradice. Třetí období mezi lety 1761 a 1801 je nejkratší, ale nejproduktivnější. Rozšířené jsou drobné brožurky, obsahující obvykle jednu nebo jen několik málo písní. Vzrůstá počet nenáboženských světských děl. Biblická čeština je nadále používána a dokonce převládá, ale stále více se objevují tisky v různých nářečích slovenštiny.

**Klíčová slova:** 17-18. století, Hymnologie, bibličtina, kancionály.

Kovács, Eszter

### **Changes of the biblical Czech verses in the old Hungarian printed books until 1801**

The complete collection of biblical Czech verses from 17th-century printed books in Hungary has recently been published (Kovács Eszter, *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század)*, Esztergom, 2022). It contains descriptions of 2,335 biblical Czech verses. The project should be continued in two phases, first covering the period 1701–1760 and then 1761–1801. A full survey of the 18th-century material has not yet been completed, but the corpus processed so far (nearly 2,000 items) already provides an opportunity for an overview. The first half of the century witnessed a significant increase in the number of Czech-language publications compared with the previous period, and although evangelical dominance was maintained, the number of Catholic publications also grew. In the mid-18th century, the first Reformed Slovak publications in the Eastern Slovak dialect were printed in Debrecen. At this point, Czech influence began to recede. The majority of the new hymns were written or translated by Slovak authors. In addition to Czech and German connections, the Hungarian and – presumably also – the Polish hymn traditions were important factors. The third period, 1761–1801, is the shortest yet the most productive. Small booklets, usually containing only one or a few hymns, became widespread. There was also an increase in the number of non-denominational secular works. The biblical Czech language continued to be used, and even remained dominant, but more and more publications appeared in various dialects of Slovak.

**Keywords:** 17-18<sup>th</sup> centuries, hymnology, Czech and Slovak language, Hymnbooks.